تاریخ دریافت مقاله: ۹٤/۱۱/۱٤
تاریخ پذیرش نهایی: ۹۵/٦/۱۰

طبقه‌بندی طرح‌ها و نقش‌مایه‌های قالی ذهنی‌بافت روستای مَزلَقان

سید علی مجابی (نویسنده مسئول)
استادیار گروه پژوهش هنر، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران
E-mail: sa-majabi@iaun.ac.ir
زهرا فنایی
استادیار گروه پژوهش هنر، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۹
بهار و تابستان ۱۳۹۵

چکیده

شناسایی و طبقه‌بندی نقش‌مایه‌های قالی ایران یکی از مهم‌ترین شیوه‌ها برای حفظ، حراست و احیاء آن است. این موضوع به‌ویژه در خصوص قالی‌هایی که ذهنی‌بافت و بدون نقشه هستند از اهمیت بیشتری برخوردار است. یکی از انواع قالی‌های ذهنی‌بافت منطقهٔ مرکزی ایران، قالی ذهنی‌بافت مزلقان است که در این مقاله طرح‌ها و نقش‌مایه‌های یکصد سال اخیر آن شناسایی و طبقه‌بندی می‌شود. جهت حصول به این مهم از دو شیوهٔ میدانی و اسنادی بر اساس منابع تاریخی و تصویری موجود در راستای تبیین سیر تغییرات حاصل‌شده در طرح و نقش قالی ذهنی‌بافت مزلقان استفاده می‌شود. استخراج اطلاعات علاوه بر مطالعات اسنادی که با رجوع به منابع مکتوب و غیرمکتوب صورت پذیرفت، با مراجعه به روستای مزلقان و یافتن فرش‌های قدیمی و تهیهٔ تصویر از آن‌ها و مصاحبه با بزرگان و صاحبان تجربه در شهرستان‌های ساوه و بازار تهران صورت پذیرفت و در نهایت با تطبیق داده‌ها و تصاویر، سیر تغییرات طرح و نقش قالی ذهنی‌بافت مزلقان معین شد. سپس با توجه به نتایج به دست آمده سعی شد تا طرح‌ها و نقوش این قالی ذهنی‌بافت طبقه‌بندی و دسته‌بندی شود. بر اساس این تحقیق طرح و نقش قالی مزلقان را که در قالبی مشخص و یکنواخت به صورت طرح لچک ترنج یک‌چهارم تولید می‌شود می‌توان بر مبنای سه دیدگاه تصویر و قالب نقش‌مایه‌ها، ماهیت بصری و ظاهری نقش‌مایه‌ها و کاربرد نقش‌مایه‌ها در متن یا حاشیه در دو گروه نقش‌مایه‌های دارای گیاهان و نباتات و فرم‌ها و قالب‌ها طبقه‌بندی کرد که هر کدام به زیرمجموعه‌های دیگری تقسیم می‌شوند. حاشیه‌ها نیز در قالی مزلقان به چهار نوع دوست‌کامی و هراتی نوع اول تا سوم تقسیم می‌شوند.

واژه‌های کلیدی: طرح و نقش، قالی ایران، ذهنی‌بافت، مزلقان (Mazlagan)

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

مقدمه

جمع‌آوری طرح‌ها و نقش‌هـــای مختلف قالی ایران، به‌ویـــژه در مناطقی از جغرافیـــای بافت آن که طرح به صورت ذهنی بافته می‌شـــود، یکـــی از مهم‌ترین امور تحقیقاتی در حوزهٔ فرش کشـــور است. یکی از مناطق ذهنی‌بافت قالی ایران روستای مزلقان در میانه راه ســـاوه به همدان است. با دســـته‌بندی و بازسازی نقش‌مایه‌های به کار رفته در این قالی و در هر منطقه می‌توان بـــه ماندگاری هر چه بیشـــتر این هنر اصیل کمک شـــایانی کرد. با اســـتفاده از اطلاعات به دست آمده می‌توان نقشـــه‌های قالی مزلقان را مجدداً بافته و بازارهای از دست رفتهٔ آن را زنده ساخت.

در این مقاله کوشـــش می‌شود طرح و نقش قالی مزلقان با تأکید بر نمونه‌های موجود بازمانده شناسایی شـــود. با تحلیل و تشـــریح ویژگی‌های به دست آمده قاعدتاً می‌تـــوان منبعی برای تولیـــد کاربردی، تکرار نمونه‌ها، بازنگری احتمالی و همچنین بروز خلاقیت‌ها و ابداعات در طراحی و تولید فرش دستباف ایران رقم زد. چنین رویکرد پژوهشی-علمی و تلاشی برای تهیهٔ چنین منابعی با اهداف ذکرشـــده برای فرش دستباف ایـــران، این صناعت پرســـابقهٔ بومی و ملـــی را مبتنی بـــر جغرافیای بافت اصیل آن در قالب شـــاخص‌های فرهنگی هر منطقه حفظ می‌کند.

اهداف اصلی این تحقیق شناســـایی و طبقه‌بندی انواع طرح‌ها و نقش‌مایه‌های رایج و فراموش‌شده در قالی مزلقان است.

جغرافیا و فرهنگ روستای مزلقان

نوبران یکی از بخش‌های شهرســـتان ساوه است. این بخش دو شـــهر دارد: نوبران و غرق‌آباد. شهر نوبران از نظر جمعیت و وســـعت کوچک‌تر از باد اســـت و مزلقان یا مزدقان از دهستان‌های آن محسوب می‌شود (بختیـــاری، ۱۳۸۳،۱۸۱). شـــهر نوبـــران حدود ۶۰ کیلومتر و غرق‌آباد ۴۹ کیلومتر از ســـاوه فاصله و در مسیر جاده قدیم ساوه به همدان قرار دارند (جعفری، ۱۳۷۹،۱۲۸۱). روســـتای مزلقان ۲۰۷ نفر جمعیت و ۸۱ خانوار ســـکنه دارد و رودخانـــه‌ای به همین نام (مزلقان‌چای؛ چای (Çay) به آذری به معنای رودخانهٔ کوچک یا جویبار پرآب اســـت) از آن می‌گذرد. این روســـتا در جنوب شـــرقی نوبـــران و در فاصلهٔ ۵۸ کیلومتری ساوه قرار دارد (بختیاری، ۱۳۸۳،۱۸۱).

با ایـــن حال و در زمـــان های قدیـــم، مزلقان به محـــدوده‌ای از دهســـتان‌ها که در اطـــراف رودخانهٔ مزلقان‌چای قرار داشـــتند اطلاق می‌شـــد. از این رو، برخی روســـتای مزلقـــان را مزلقان (مزدقـــان) کهنه نیـــز می‌نامند. منطقهٔ مزلقان (مزدقان) تا داخل اســـتان همدان نیز گســـترش می‌یابد. نمونه و اثبات‌کننده این موضوع نیز وجود روستاهایی برگرفته از نام مزدقان یا مزلقان است. شاید بتوان مزلقان را یکی از قدیمی‌ترین روستاهای ایران دانست. مردم این منطقه به کشاورزی (باغداری) و دامداری مشغول‌اند. حیوانات وحشی به دلیل کوهســـتانی بودن منطقهٔ مزلقان به‌وفور در این‌جا یافت می‌شـــود. زبان مردم مزلقان و تمام روســـتاهای اطراف آن آذری است (جعفری ۱۳۷۹،۱۱۹۷).

تصویر ۱. مسیر ورودی به روستای مزلقان از جاده غرق‌آباد به نوبران (مآخذ: http://www.havairan.com/photos/Markazi)

به نظر می‌رسد که مزلقان در اصل پایگاه مزدکیان بوده و از نام مزدکان برگرفته شـــده است که به مرور زمان از مزدکان به مزدقان و مزلقان تغییر نام داده است.

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۹
بهار و تابستان ۱۳۹۵

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

احتمال داده می‌شود مزلقان پناهگاه پیروان مزدک باشد که از ترس جان خود از مدائن گریخته و با ساختن قلعه‌هایی محکم و زیرزمینی به منظور تجمع و نشر عقاید مزدکیان در دورهٔ ساسانیان تصویر گرفته است. امروزه در برخی از روستاهای مجاور مزلقان خرابهٔ چنین قلعه‌هایی باقی مانده است (شعبانی، ۱۳۸۹، ٤٦). یکی دیگر از شواهدی که می‌تواند دلیلی بر مزدکی بودن اهالی مزلقان باشد، برگزاری همه سالهٔ جشن مهرگان در این روستاست (http://mazlaghanchay.blogfa.com).

مشخصات عمومی و فنی قالی مَزلَقان

قالی‌های مزلقان از تولیدات غیرمعمول ناحیهٔ همدان و جزئی از قالی‌های موصل۱ هستند (اشنبرنر، ۱۳۷۱، ۹۹). این قالی‌ها از قدیم با گره‌های فارسی و ترکی و استفاده از پودهای پشمی و در صدسالهٔ اخیر با پودهای پنبه‌ای بافته شده‌اند. در برخی از این قالی‌ها از موی بز نیز استفاده شده است]این قالی ها تخت‌بافت هستند[(اشنبرنر، ۱۳۷۱، ۹۹). از این رو، این قالی‌ها بافتی محکم دارند (بصام و همکاران، ۱۳۸۳، ۱۱۹).

ابعاد قالی‌های مزلقان منحصراً قطعاتی کوچک‌تر از اندازه‌های ۲٫۲۰×۱٫۵۰ سانتیمتر است (اشنبرنر، ۹۹،۱۳۷۱) و فرش‌های تولیدی در این منطقه سجاده‌ای و تا حداکثر ذرع و نیم است (نصیری، ۱۳۷٤، ۱٦۹). رنگ‌های اصلی در این قالی‌ها آبی، قرمز و قهوه‌ای تیره و رنگ‌های زینتی و متضاد شامل سبز، زرد، سفید و سیاه است و به صورت مات و کم‌زرق و برق به کار برده می‌شوند. رجشمار در این قالی‌ها بین ۲۵ تا ۳۰ گره در ۷ سانتیمتر است (اشنبرنر، ۱۳۷۱، ۹۹).

ساختار اصلی طرح قالی مزلقان در گروه طرح‌های ترنجی است (سرلک، ۱۳۸۱، ۱۰). طرح‌های این روستا کف ساده و شامل لچک و ترنجی است که ساختاری مشابه و یکسان دارد (بصام و همکاران، ۱۳۸۳، ۱۱۹). طرح‌های روستای مزلقان در غرب ساوه کاملاً اختصاصی است. لچک‌ها در طرح قرمز و از کف ساده فرش با نواری کنگره‌دار جدا می‌شوند (نصیری، ۱۳۷٤، ۱٦۷). ترنج و سرترنج نیز با خطوطی دندانه‌دار از متن کف ساده قالیچه جدا می‌شوند (بصام و همکاران، ۱۳۸۳، ۱۱۹). ترنج در این فرش‌ها کشیده و با توجه به متن کف ساده فرش سرترنج‌ها در زمینه به خوبی خودنمایی می‌کنند (بصام و همکاران، ۱۳۷٤، ۱۱۹). در چنین نوع طرحی فرم ترنج شش‌گوش خواهد بود (نصیری، ۱۳۷٤، ۱٦۹).

روش تحقیق

در این تحقیق به منظور طبقه‌بندی طرح و نقش‌مایه‌های قالی مزلقان در ۵۰ سال اخیر از شیوهٔ مطالعهٔ میدانی برای به دست آوردن اطلاعات استفاده شد.

در مطالعهٔ میدانی نیز با مراجعه به روستای مزلقان و یافتن فرش‌های قدیمی برای تهیهٔ تصویر از آن‌ها، مصاحبه با بزرگان و قدمای روستا به منظور تعیین مشخصات طرح و نقش این قالی ذهنی بافت اقدام شد. از سویی دیگر با مصاحبه و تهیهٔ گزارش از صاحبان تجربه، فروشندگان و تولیدکنندگان قالی در بازارهای ساوه و تهران اطلاعات تکمیلی لازم در این زمینه جمع‌آوری شد.

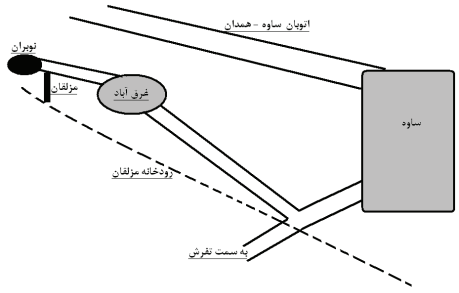
واحد پژوهش در این تحقیق فرش‌های باقیمانده و قدیمی مزلقان و میدان تحقیق روستای مزلقان است. امروزه در این روستا با توجه به کاهش رونق بافت قالی عملاً قالیبافی از بین رفته است به نحوی که نسل جوان و نوجوان آن (زیر بیست‌ساله‌ها) به ندرت می‌توانند در خصوص مفاهیم اولیهٔ فرش یا بازشناسی ابزار بافت فرش صحبت یا راهنمایی‌ای ارائه کنند.

آنچه از منابع کتابخانه‌ای در دست است اشاره به بافت قالی در روستای مزلقان و اطراف آن دارد

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

که البته هر یک از این روســتاها طرح و نقش خاص خود را دارد و کمتر نســبت به بافــت قالیچه‌هایی با طرح و نقش روستاهای مجاور خود اقدام می نمایند. مراجعهٔ حضوری و بررسی روستاهای مجاور رودخانه مزلقان و در مسیر قدیم ساوه به همدان نشان می‌دهد که این روستاها ،به ویژه آن‌هایی که در نزدیکی جاده و در ســمت جنوبی جاده در نزدیکی رودخانه مزلقان هســتند، در سی سال گذشــته به شهرک‌های ویلایی بســیار لوکس تبدیل شده و بعضاً با مهاجرت ساکنین اصلی آن‌ها اساساً تمامی اصالت خود را از دست داده اســت. این رویه با راه‌اندازی اتوبان تهران- ســاوه و ایضاً ساوه-همدان و تســهیل حضور در این مناطق، گســترش بیشتری یافته و عملاً سنت فرشبافی در این مناطق تقریباً رو به فراموشــی گذاشته است. به نحوی که حتی امــروزه یافتن نمونه‌ای از ابزار بافت قالی در این روســتاها بسیار سخت و متصویر است. از سویی دیگر ســنت کوچک پارچه‌بافی و انتقال بسیار راحت فرش‌های تولیدی این مناطق، سبب شده است تا تقریباً بسیاری از فرش‌های قدیمی به سهولت به فروش رفته و از منطقه خارج شــده باشــد. با این حال، و باز هم بر اســاس گفتهٔ افراد محلی و مشاهده حضوری، در روســتای مزلقان قریب به ۲۰ ســال است که دیگری اثری از ابــزارآلات قالی و قالیبافی نبــوده و دارهای قالیبافی در این روستا کاملاً برچیده و بافندگان قدیمی نیز اکثراً فــوت کرده یا کوچ کــرده بودند. تصویر ۲ موقعیــت جغرافیایی و مناطق مورد مطالعه را نشــان می‌دهد.

حجم جامعهٔ مورد مطالعه در این تحقیق شامل کلیهٔ قالی‌هایی است که در قالب طرح و نقش شناخته‌شدهٔ مزلقان در ۵۰ ســال اخیر تولید و بافته شــده‌اند و در حال حاضر در تملک اشــخاص حقیقــی یا حقوقی روستاست. بنابراین، و با توجه به موارد برشمرده‌شده، همهٔ نمونه‌ها از داخل روستای مزلقان به دست می‌آید.

تصویر ۲. موقعیت روستا مزلقان (منبع: نگارندگان)

پس از صحبت با بزرگان محلی مشــخص شــد بیشــترین نمونه‌های قدیمی را می‌تــوان در خانه‌های شخصی ساکنین قدیمی روستای مزلقان شناسایی کرد. این مهم شــاید برخلاف ســایر مناطق ایران باشد که در روســتاها عمدتاً قالی‌های قدیمی‌تر را می‌توان در مساجد یافت. در مزلقان صرفاً یک حسینیه وجود دارد که از آن به عنوان مسجد نیز استفاده می‌شود. در روستا صرفاً بر اساس همت چند خیر و شورای دهیاری و در چند سال گذشته ساخت تنها مسجد مزلقان آغاز شده اســت که هنوز به پایان نرسیده است. در بررسی‌های میدانی مشــخص شــد که به مرور زمان، و به منظور نوسازی مسجد روســتا، فرش‌های قدیمی موجود در این مســجد همگی فروخته یا با فرش‌های ماشــینی تعویض شده است. از سویی دیگر رسم اهدای فرش به مســجد در این روستا اساساً توسط کوچ‌کردگان از این روســتا به شهرستان‌های نوبران و همدان صورت می‌پذیرد و ایشــان نیاز به جای ارائهٔ فرش‌های مزلقان به مسجد عمدتاً فرش‌های با طرح نوبران و همدان را به مسجد اهدا کرده‌اند. به نحوی که بیشترین طرح‌های وارداتی از نوبران را در مســجد مزلقان می‌توان یافت. از این رو، تعداد نســبتاً کمی از نمونه های قالی اصیل مزلقان از مسجد استحصال شد.

روســتای مزلقان در بین عوام ساکن در آن به دو محلهٔ نو و کهنه تقســیم می‌شــود. محلــهٔ نو در نیمهٔ نزدیــک به جاده غرق‌آبــاد به نوبران بوده و شــامل

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۹
بهار و تابستان ۱۳۹۵

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

ساکنین غیربومی یا بومی است که به زندگی شهری و ویلانشـــینی روی آورده‌اند. نیمهٔ نزدیک‌تر به رودخانهٔ مزلقان محلهٔ کهنهٔ مزلقان را شـــامل می‌شود که عمدهٔ ساکنین آن بومی هستند. زبان محلی افراد بومی روستا آذری اســـت و تعداد چشمگیری از قدیمیان این شهر قادر به تکلم به زبان فارســـی نیستند. عمدهٔ قالی‌های این تحقیق از محلهٔ کهنهٔ مزلقان شناسایی شد.

همچنیـــن با برخی از تجار در شـــهر ســـاوه در خصوص قالی مزلقان صحبت شـــد ولی نمونهٔ اصیل مزلقانی به دســـت نیامد. بازار نوبران و تولیدکنندگان این شهر نیز برای احتمال وجود فرش مزلقان بررسی شـــد که با یافتن نمونه‌ای از قالـــی مزلقان همراه نبود. در فرمانداری نوبران با دهیار مزلقان نیز مذاکره شـــد و آدرس‌های احتمالی یادشـــده برای یافتن فرش‌های اصیل مزلقان بررســـی شدند که نتیجهٔ مطلوب (یافتن فرش مزلقان اصیل) حاصل نشد.

بر این اســـاس ۷۱ نمونه از قالی‌هـــای مزلقان در مساجد و خانه‌های شـــخصی مزلقان مطابق جدول ۱ شناسایی و بررسی شدند.

جدول ۱. تعداد فرش های بررسی شده به تفکیک

ردیف	نام طرح	زیرمجموعهٔ طرح	تعداد قالی شناسایی‌شده	نوع مالکیت فرش		
				مجموعه‌ای (تجار)	عمومی (مسجدمزلقان)	شخصی
۱	مزلقان	کف ساده	۳	۳	۰	۰
		کف خلوت	٤٥	۰	۱	٤٤
		چند ترنج	٥	۰	۳	۲
۲	واگیره‌ای با نقش بته با حاشیهٔ مزلقان		٤	۰	۱	۳
۳	وارداتی به منطقه	با حاشیهٔ غیرمزلقانی	٤	۰	٤	۰
		با حاشیهٔ مزلقانی	۱۰	۰	٦	٤
جمع			۷۱	۳	۱٥	٥۳

(منبع: نگارندگان)

ساختار کلی طرح و نقش قالی مزلقان

قالی مزلقان در قالب هندسی و به صورت ذهنی‌بافت تولیـــد می‌شـــود و از لحاظ سبک‌شناســـی در حوزه قالی‌های روستایی بافت قابل تقسیم است. قالی‌هایی که در مزلقان بافته شده‌اند از نظر طرح و نقش به سه دسته تقسیم می‌شوند:

الف- طرح مزلقان

طرح مزلقان قالب مشـــخص و یکنواختی دارد. طرح مزلقان را می‌توان به ســـه دستهٔ مزلقان‌های کف ساده، کف خلوت و مزلقان‌های چند ترنج تقســـیم کرد. به طور کلی طرح تابعی از ابعاد بافت اســـت و با توجه به قالب یکنواخت و ثابت طـــرح مزلقان تأثیرپذیری طرح مزلقان از ابعاد بافت مشخص‌تر و بازتر می‌شود. در این قالی‌ها با تغییر ابعاد، طرح و نقش تفاوت‌های اندکی ایجاد می‌شود اما ساختار و شاخصه‌های اصلی و شناخته‌شده طرح مزلقان به هم نمی‌ریزد. طرح‌های کف خلوت و کف ســـاده نیز در شاخصه‌های اصلی

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۹
بهار و تابستان ۱۳۹۵

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

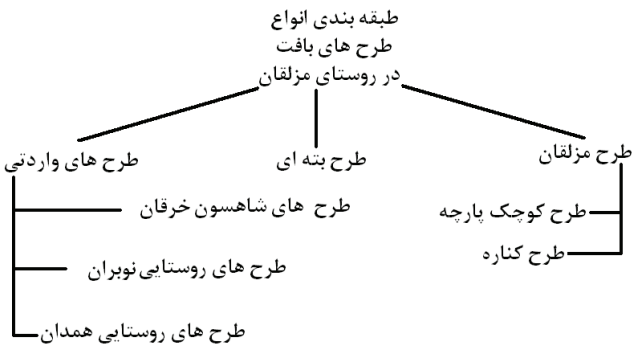
قالب قالی مزلقان با هم مشترک هستند و صرفاً برخی از تزئینـــات به کار رفتـــه در متن قالی کف خلوت در قالی‌های کف ســـاده حذف می‌شـــود. با این حال، به دلیل ذهنی‌بافت بودن این قالی و ثبت نشدن نگاره‌ها و نقش‌مایه‌های آن در سی سال گذشته تقریباً بافت قالی مزلقان با طرح کف ساده تقریباً رو به فراموشی می‌رود و تعداد بســـیار ناچیز و اندکی از آن‌ها در روستا قابل دستیابی می‌باشد.

ب- طرح بته (ترمه)

طرح بتهٔ مزلقان مشابه ســـایر طرح‌های بته در مناطق ذهنی‌بافت روستایی است. طرح واگیره‌ای با نقش بته اصولاً قالبی شـــناخته شده و تجاری نیست. طرح‌های بته در اصطلاح محلی مزلقان طرح ترمه نامیده می‌شود.

ج- طرح های وارداتی به منطقه

طرح وارداتی به منطقه شـــامل طرح‌هایی اســـت که جزء اصالت بافته روستا نبوده و در طی حداقل پنجاه ســـال گذشته بافتهٔ آن‌ها در روســـتا رواج یافته است. طرح‌های شاهســـون خرقـــان، طرح‌های روســـتایی همـــدان و طرح‌های نوبران و روســـتای اطراف آن از این جمله‌اند. طرح وارداتی یادشـــده به دلیل ساختار هندسی و شباهت تکنیک و مشخصات بافت آن‌ها با قالی‌های مزلقان در روستا رواج یافته است. تصویر ۳ این تقسیم‌بندی را نشان می‌دهد.

تصویر ۳. طبقه‌بندی انواع طرح‌های قالی روستای مزلقان (منبع: نگارندگان)

قالب طـــرح واگیره‌ای با نقش بتـــه (ترمه‌ای) مزلقان

ساختار نقشـــه طرح بته از نوع مکرر و بر پایه واگیره بته اســـت که در سراسر متن در ردیف‌های اُریب و با تغییر رنگ در هر ردیف تکرار می‌شود. این نوع قالی اصولاً در قالب قالی شناخته‌شدهٔ مزلقان مطرح نیست. ایـــن طرح را بعضاً بافندگان جوانی که تازه مشـــغول به بافت شـــده اند برای تمرین به منظور پیشرفت در بافـــت تولید می‌کنند (یا بافندگانی که توانایی به ذهن ســـپردن قالب اصلی طرح مزلقان را نداشـــتند) یا در پاره‌ای از مواقـــع، و به گفتهٔ افـــراد محلی، از اضافه نخ‌های باقیمانده از بافته‌هـــای اصلی و از روی تفنن بافته می‌شـــدند. بسیاری از خانواده ها نیز این قالی‌ها را به عنوان اولین بافت دختر خانواده در حالی حفظ کرده‌اند که آن دختر با تحصیلات عالیه در شـــهرهای مجاور و بزرگ اســـتان زندگی می‌کند و هرگز پس از

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۹
بهار و تابستان ۱۳۹۵

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

ایـــن بافت فرش دیگری را نیز نبافته اســـت. لیکن به عنوان بخش ارزشـــمندی از خاطرات زندگی او نزد خانواده پدری اش همچون قطعه‌ای ارزشمند محفوظ نگه داشـــته می‌شود. حتی مشـــاهده شد که برخی از ایـــن قالی‌ها بابت برآورده شـــدن حاجتی از دختر یا خانوادهٔ او نذر مســـاجد روستا و در آن جا نگهداری و اســـتفاده می‌شـــود. تعداد این قالی‌ها بسیار اندک و عمدتاً در ابعاد کوچک و در رجشـــمارهای کم تولید شده‌اند. در برخی از این قالی‌ها حتی از نخ‌های پنبه‌ای یا کاموا (اکریلیک) نیز اســـتفاده شده بود و پرزها به صورت بلند قیچی شـــده بودند. مشـــابه این طرح در مناطق دیگری نیز که تولید ذهنی دارند نیز مشـــاهده می‌شود. تصویر ٤ نمونه‌ای از انواع قالی با طرح بته در روستای ویست خوانسار و تصویر ٥ نمونه‌ای از طرح بته مزلقان را که به صورت ذهنی‌بافت تولید شـــده‌اند نشان می دهند.

تصویر ۴. نمونه‌ای از طرح بته در روستای ویست (منبع: مجابی و همکاران ۱۳۹۰، ۴۷)

تصویر ۵. نمونه‌ای از طرح بته مزلقان (منبع: نگارندگان)

قالب طرح های وارداتی مزلقان

نزدیک‌ترین شـــهر به روســـتای مزلقان نوبران است. نوبران اگرچه از نظر جغرافیایی سیاســـی در اســـتان مرکـــزی قـــرار دارد، فاصلهٔ آن با همـــدان به مراتب نزدیک‌تر از فاصلهٔ آن با ســـاوه اســـت. این مهم در بافت فرش در سنوات گذشته نیز در روستا مؤثر بوده اســـت. مثلاً با رواج رنگزاهای شـــیمیایی، خامه‌های رنگی عمدتاً از نوبران به روســـتا آورده می شـــدند. از ســـویی دیگر خرید و فروش فرش‌های مزلقان نیز در نوبـــران صورت می گرفتـــه و در ایامی که تولید فرش‌ها مزلقان رواج داشته است عمدهٔ سرمایه‌گذاران و تجـــار خریداری‌کننده قالی با طـــرح اصیل مزلقان نیز از این شـــهر به روستای مزلقان مراجعه می‌کردند. حتی بســـیاری از کتاب‌ها قالی مزلقان را در محدودهٔ

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

جغرافیایی قالی‌های همدان طبقه‌بندی کرده‌اند (رجوع شـــود به کتاب قالی و قالیچه‌های شهری و روستایی ایران، اریک اشـــنبرنر، ص ۹۹). از این رو، بســـیاری از طرح‌هـــای وارداتی به منطقه از محـــدودهٔ نوبران و همدان به مزلقان آورده شـــده اســـت. با این حال، برای اقامت شاهســـون‌ها در شـــمال این منطقه و در کوه‌های خرقـــان نمونه‌هایی از طرح‌هـــای آن‌ها نیز به منطقه ســـرایت کرده اســـت. نمونه‌ای از طرح‌های شاهسون‌های خرقان که در روستای مزلقان بافته شده است در تصویر ٦ مشاهده می‌شود.

با این حال عمده طرح‌های واردتی به روســـتای مزلقان، بر اساس آنچه در مشاهدات میدانی به دست آمد، شـــامل طرح‌های چهار ماهـــی (ماهی درهم) و احمدخانی اســـت. تصویر ۷ یک نمونه از قالی‌های با طرح احمدخانی را، که در مزلقان بافته شـــده اســـت، نشـــان می‌دهد. از نقش‌مایه‌های اصلی به کار رفته در طرح احمدخانـــی می‌توان به نقش پرنده و حاشـــیهٔ معروف به حاشـــیهٔ شانه اشـــاره کرد. تصویرهای ۸ و ۹ نمونه‌ای از نقش‌مایهٔ پرنده و حاشـــیهٔ شـــانه را در فرش‌های با طرح احمدخانی نشان می‌دهد. طرح‌های احمدخانی متعلق به روستایی در نزدیکی مزلقان و در محدودهٔ شهرســـتان نوبران (ناحیهٔ کردار) است که در جغرافیای فرش جزء فرش‌های روستایی‌بافت همدان طبقه‌بندی می‌شود.

تصویر ۶. نمونه‌ای از طرح شاهسون خرقان بافت مزلقان (منبع: نگارندگان)

تصویر ۷. نمونه‌ای از طرح احمدخانی بافت مزلقان(منبع: نگارندگان)

تصویر ۸. حاشیهٔ شانه در طرح احمدخانی(منبع: نگارندگان)

تصویر ۹. نقش‌مایه پرنده در طرح احمدخانی(منبع: نگارندگان)

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

تصویر ۱۰. نمونه‌ای از طرح چهار ماهی بافت مزلقان (منبع: نگارندگان)

طرح چهار ماهی نیز یک طرح واگیره‌ای است که بر اساس تکرار دو نقش چهار ماهی و عروسک که در متن طرح تکرار می‌شود تصویر می‌گیرد. تصویرهای ۱۰، ۱۱ و ۱۲ به ترتیب یک نمونه از قالی‌های با طرح چهار ماهی و نقش‌مایه عروسک و چهار ماهی را نشان می‌دهد. گسترش بافت این فرش‌ها بر اساس آنچه از افراد محلی پرس و جو شد عمدتاً متعلق به دورهٔ پهلوی دوم و اوایل انقلاب است که با تسهیل شدن راه‌های ارتباطی بین روستا و شهر در روستا رواج یافته است.

نکتهٔ قابل ذکر دیگر در خصوص طرح وارداتی ابعاد متفاوت آن‌ها با ابعاد معمول قالیچه‌های مزلقان است. طرح‌های وارداتی همگی به صورت چند ترنج‌هایی با عرض کمی بزرگتر از حد معمول بافته شده بودند. باید توجه داشت که طرح‌های وارداتی اصولاً جزء طرح‌های اصیل مزلقان نیستند و به عنوان طرح مزلقانی نیز شناخته نمی‌شوند و در ساختار بررسی این مقاله نمی‌گنجند.

تصویر ۱۱. نقش‌مایهٔ چهار ماهی در طرح چهار ماهی (منبع: نگارندگان)

تصویر۱۲. نقش‌مایهٔ عروسک در طرح چهار ماهی(منبع: نگارندگان)

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

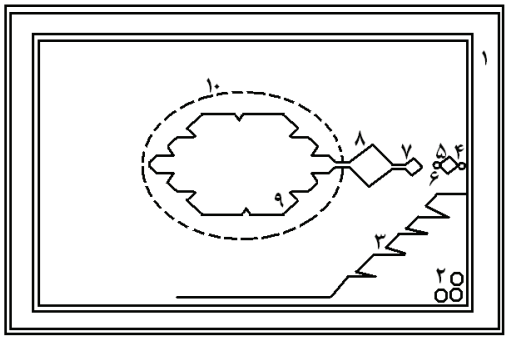
قالب طرح و نقش قالی مزلقان

قالب اصلی طرح مزلقانی در تصویر ۱۳- الف نشـــان داده شـــده اســـت. در تصویر ۱۳- ب نیز نمونه‌ای از طرح‌های مزلقان نمایش داده شـــده اســـت. این نوع قالی‌های ذهنی‌بافت نقشهٔ یک‌چهارم دارند.

قســـمت‌های اصلی در طرح و نقشـــهٔ قالـــی مزلقان در تصویر ۱۳-ب شـــماره‌گذاری شـــده و نشان داده شده‌اند. قسمت‌های ٤، ٥، ٦ و ١٠ قسمت‌هایی هستند که صرفاً در قالی‌های مزلقـــان کف خلوت به عنوان یکی از قســـمت‌های اصلی و همیشگی وجود دارند. اما ســـایر قســـمت‌ها (١، ٢، ٣، ٧، ٨ و ٩ جمعاً شامل ٦ قســـمت) بین کلیهٔ قالی‌های مزلقان کف ساده، کف خلوت و چند ترنج، مشترک و همیشگی هستند.

تصویر ۱۳-الف. نمونه‌ای از قالی‌های مزلقان(منبع: نگارندگان)

تصویر۱۳-ب. قالب کلی طرح مزلقان(منبع: نگارندگان)

تصویر۱۴. قالب کلی سه‌حاشیه‌ای طرح مزلقان (منبع: نگارندگان)

الف- قسمت ۱- تعداد حاشیه

یکی از نقاط مشترک در قالب کلی فرش‌های مزلقان تعداد حاشـــیه‌های این قالی است. در کلیهٔ فرش‌های مزلقان با هـــر اندازه و ابعادی تعداد حاشـــیه ۳ عدد شامل دو حاشـــیهٔ باریک و یک حاشیهٔ پهن است. با این حال، در برخی از قالی‌های با طرح مزلقان، آبراه‌ها (Su Yolular) در طرفیـــن حاشـــیه‌های باریک نقش پررنگ‌تری پیدا کرده‌اند. شـــکل‌های ١٤ قالی مزلقان با سه حاشیهٔ متداول را نشان می‌دهد.

ب- قسمت ۲- بندگل (نقش‌مایهٔ بند گل‌ها در داخل لچک)

یکـــی از نقاط دیگر مشـــترک و غیر قابـــل تغییر در قالی اصیـــل مزلقان، نقش‌مایهٔ بند گل در داخل لچک فرش اســـت که به دیوارهٔ کنگره‌دار لچک (Dirsek-آرنج) متصل اســـت. به عبارت دیگر ردیفی از گل‌ها بر روی بندهای عمودی و در راســـتای طولی لچک مرتب شـــده‌اند. نقش‌مایه بند گل یا به صورت کاملاً مرتب‌شـــده در ردیف‌هـــای عمودی بافته می‌شـــوند (مشابه آنچه در شـــکل ١٤ دیده می‌شود) یا گاهی به صورت زیگزاگی (به ندرت مشـــاهده می‌شود) بافته می‌شوند. همچنین بافنده در پاره‌ای از اوقات با تغییر

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۹
بهار و تابستان ۱۳۹۵

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

رنگ سعی کرده است بند گل‌های در ردیف‌های عمودی مرتب‌شده را به صورت اُریب نشان دهد. گل در بند ردیف گل‌ها در داخل لچک فرش‌های مزلقان، دو نوع است. «چتل گول» (Çatal Gülü– گل پنبه؛ ترجمهٔ تحت‌اللفظی در استانبولی گل چنگالی است. لیکن به واسطهٔ اصطلاح محلی مردم منطقه همان گل پنبه به کار می‌رود.) که در شکل ۱۵ مشاهده می‌شود و «گوُزدار گول» (Göz Gülü– گل چشمدار) که در شکل ۱۶ مشاهده می‌شود. با این حال، در بسیاری از فرش‌ها بعضاً به جای استفاده از این دو نقش‌مایه از گل‌های ستاره‌ای نیز استفاده می‌شود.

چتل گول گل هشت‌پری است که به تصویر دایره‌ای و حول یک محور مرکزی طراحی و بافته می‌شود. گوزدار گول نیز گل پُرپَری است شامل دو ردیف گل پوشش‌دهنده که نسبت به یک دیگر حول یک محور مرکزی بافته می‌شوند. در اکثر فرش‌های بافته‌شده چتل گول در منتهاالیه گوشهٔ زمینه در داخل لچک به عنوان اولین نقش‌مایه به کار می‌رود. در بسیاری از نمونه فرش‌ها نیز بند چتل گول و گوزدار گول در ترنج قالی و مشابه با لچک ها تکرار می‌شوند.

تصویر۱۵. نقش‌مایهٔ چتل گول (گل پنبه)(منبع: نگارندگان)

تصویر۱۶. نقش‌مایهٔ گوزدار گول (گل چشمدار) (منبع: نگارندگان)

ج- قسمت ۳ - لبه‌های کنگره‌دار لچک و ترنج

مهم‌ترین شاخصه در قالب کلی فرش‌های ذهنی‌بافت مزلقان لبه‌های کنگره‌دار لچک‌ها و ترنج آن است. به عبارت دیگر، خطی که محدودهٔ لچک را مشخص می‌کند در فواصلی یکسان به سمت داخل لچک شکسته می‌شود و مجدداً به سمت بالا حرکت می‌کند و مسیر مستقیم خود را ادامه می‌دهد. در اصلاح محلی به این فرم کنگره‌دار «دیر سک» می‌گویند. دیر سک واژه‌ای ترکی و به معنای آرنج است. فرم شکسته (دیرسک) که به صورت ⅄ است متناسب با عرض فرش و به صورت قرینه در هر لچک تکرار می‌شود (تصویر ۱۷). تعداد کنگره‌ها در هر لچک بین حداقل ۲ تا ۵ عدد متغییر است که البته این تعداد شکستگی‌های کنگره متناسب با ابعاد عرضی فرش تغییر می‌کند. نکتهٔ مهم قابل ذکر دیگر در طراحی فرم شکستهٔ کنگره‌دار لچک، آغاز همیشگی بافت لچک با فرم شکسته و کنگره‌دار است. ادامهٔ لچک در چند ترنج طولی فرش گاهی به صورت کاملاً مستقیم حرکت می‌کند و به لچک روبه‌رو متصل می‌شود (تصویر ۱۸) و در پاره‌ای از نمونه فرش‌ها خط مستقیم اتصال‌دهنده دو لچک گاهی کنگره‌دار و مضرس بافته می‌شود. گاهی نیز خط اتصال‌دهندهٔ دو لچک کاملاً مستقیم است (تصویر ۱۳-الف) اما روی آخرین کنگره یا شکستگی لچک، که به خط اتصال‌دهندهٔ مستقیم وصل می‌شود، یک گل سه‌پر قرار می‌گیرد (در تصویر ۱۷ و ۱۹ مشاهده می‌شود). گاهی

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۹
بهار و تابستان ۱۳۹۵

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

نیز این گل‌های سه‌پر روی هر یک از دیرسک‌ها در لچک تکرار می شوند (تصویر ١٤). حرکت کنگره‌دار لچک در بسیاری از نمونه فرش‌های مزلقان دقیقاً در ترنج نیز تکرار می‌شود. اما لزوماً ترنج‌های قالی مزلقان مانند لچک‌ها کنگره‌دار و با فرم دیر سک بافته نمی‌شوند. تصویر ١٩ نمونه‌ای از قالی مزلقان که ترنج آن فاقد دیرسک است نشان می‌دهد.

تصویر١٧. فرم شکستهٔ لچک یا کنگره شدن لچک(منبع: نگارندگان)

تصویر١٨. فرم مستقیم اتصال‌دهنده دو لچک در حاشیهٔ طولی زمینه(منبع: نگارندگان)

تصویر١٩. قالی مزلقان با ترنج بدون دیرسک(منبع: نگارندگان)

تصویر٢٠. گوزدار گل چسبیده به حاشیه در بین دو لچک (منبع: نگارندگان)

د- قسمت٤ - گوزدار گل چسبیده به حاشیه در میان دو لچک

یکی از نقش‌مایه‌های دیگری که در قالی مزلقان بدون تغییر تکرار می‌شود، گوزدار گلی است که در بین دو لچک و در حاشیهٔ عرضی زمینه، چسبیده یا در فاصلهٔ بسیار اندک و ناچیز تا حاشیه (به نحوی که به سهولت قابل تشخیص نیست) بافته می شود. تصویر ٢٠ نمونه‌ای از این نقش‌مایه را نشان می‌دهد. در قالی‌های مزلقان کف ساده این جزء از قالب اصلی قالی‌های مزلقان حذف شده است.

ه- قسمت٥ - نقش‌مایهٔ ماهی و حوض

دقیقاً متصل به گوزدار گل چسبیده به حاشیه در میان دو لچک و در بالای آن نقش‌مایهٔ ماهی و حوض قرار می‌گیرد (تصویر ٢١). حوض چهار بند ساده است که یک لوزی را تشکیل می‌دهد و در محل تقاطع بازوهای حوض یک گل چهارپر نقش شده (در اصطلاح محلی به این گل چهارپر آلما گل (Elma Gülیا گل سیب) گفته می شود.) و در میان حوض نقش ماهی بافته می‌شود. نقش ماهی بافته‌شده در این موتیف دقیقاً مشابه با سایر مناطق روستایی بافت مرکز ایران است. نقش ماهی در قالی‌هایی که به صورت کف ساده بافته می‌شوند حذف می‌شوند.

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ٢٩
بهار و تابستان ١٣٩٥

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

تصویر۲۱. گوزدار گل، ماهی و حوض و گیلاس(منبع: نگارندگان)

تصویر۲۲. قندان ساده (منبع: نگارندگان)

و- قسمت ٦- گیلاس

متصل به ماهی و حوض و در بالای آن یک گلِ چهارپر سادهٔ گرد قرار می‌گیرد که در اصطلاح محلی به آن گَیلاس می‌گویند. گیلاس در تصویر ۲۱ دیده می‌شود. گیلاس ساده‌ترین موتیفی است که در فرش مزلقان بافته می‌شود. گیلاس نیز مشابه با دو جزء قبلی برشمرده‌شده در قالی‌های کف ساده حذف می‌شود.

ز- قسمت ۷ و ۸- قندان (آرو) و سرترنج (گول)

در انتهای ساختار ترنج، سرترنج و قندان به صورت متصل به هم قرار می‌گیرند. سرترنج در اصطلاح محلی گول (Göl یا حوض) و قندان آرو (Ok- پیکان) نامیده می‌شود. قالب آرو همواره یکسان و بدون تغییر است. اما گول می‌تواند به تصویر یک لوزی ساده و تودرتو با دورگیری یا بدون دورگیری (تصویر ۲۲) یا به صورت یک فرم شش‌ضلعی دندانه‌دار و شکسته (تصویر ۲۳) بافته شود. در پاره‌ای از موارد نیز مشاهده می‌شود که گول ساده طراحی و دور تا دور آن با زنجیرهٔ برگ (Yaprak) تزئین می‌شود (تصویر ۲٤).

تصویر۲۳. قندان دندانه‌دار و شکسته(منبع: نگارندگان)

تصویر ۲۴. قندان تزئین‌شده با زنجیرهٔ برگ(منبع: نگارندگان)

ح- قسمت ۹- ترنج

قالب کلی ترنج در قالی مزلقان شش ضلعی است که در داخل آن ردیف‌های گل به صورت عمودی

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

مرتب شـــده‌اند. گل‌ها همان دو نـــوع گوزدار گول و چتل گول هستند که به صورت متناوب مرتب شده‌اند و صرفاً نقش‌مایهٔ چتـــل گولی که در مرکز ترنج قرار می‌گیرد با رنگ متفاوت (عمدتاً رنگ روشن) از سایر نقش‌مایه‌ها متمایز می‌شـــود. شـــکل ۲۵ نمونه‌ای از ترنج‌های شش‌ضلعی قالی مزلقان را نشان می‌دهد. در این تصویر، همان‌گونه که اشاره شد، ترنج شش‌ضلعی با کنگره‌های شکســـته (دیرسک)، مشـــابه با آنچه در لچک‌های قالی به کار می رود، دیده می‌شـــود. لیکن برخـــی از ترنج‌هـــا در قالی مزلقان کـــف خلوت و برخلاف لچک‌های کنگره، شکسته‌دار بافته نمی‌شوند. تعداد این قالی‌ها نســـبت به قالی‌های با ترنج کنگرهٔ شکسته بسیار کمتر اســـت. ترنج‌های بدون دیرسک لبه‌هـــای مضرس دارنـــد (تصویر ۲۶). بـــا این حال، قالی‌های کف ســـاده مزلقان همواره به صورت ترنج کنگره شکسته (دیرسک‌دار) بافته می‌شود.

تصویر ۲۵. ترنج شش‌ضلعی کنگره شکسته (دیرسک‌دار) مزلقان(منبع: نگارندگان)

تصویر ۲۶. ترنج شش‌ضلعی مضرس مزلقان (منبع: نگارندگان)

تصویر ۲۷. زنجیرهٔ تزئینی دور ترنج به صورت بندی (منبع: نگارندگان)

و- قسمت ۱۰- زنجیره تزئینی دور ترنج، سرترنج و آرو

زنجیـــره، که صرفاً در قالی‌های مزلقان کف خلوت به کار مـــی‌رود، به دو صورت بافته می‌شـــود. در برخی از قالی‌هـــای کف خلوت مزلقـــان زنجیره به صورت یـــک بند ترنج، ســـرترنج و آرو را در بر می‌گیرد. در این حالت مسیر حرکت بند با شکستگی و کنگره‌دار شـــدن ترنج (دیرسک‌ها) هماهنگ است و متناسب با فرم ترنج مزلقانی می‌شـــکند. در بین حرکت بند یک در میان و در هر شکســـتگی نقش‌مایه‌های چتل گول و ماهی به کار می‌رود. نمونـــه‌ای از این نوع زنجیره در تصویر ۲۷ مشاهده می‌شود. اما در برخی دیگر از قالی‌های مزلقان، زنجیرهٔ تزئینی به صورت سه قسمت جداگانه ترنج، ســـرترنج و آرو را در بر می‌گیرد. در این نوع از تزئیـــن دور تا دور ترنج با نقش‌مایهٔ برگ (یاپراق) که به ترنج متصل هســـتند پر می‌شـــود. در چنین حالتی برگ‌هـــا (یاپـــراق لار-Yapraklar) به صورت انحنادار و مرتب‌شده پشت سر هم به نحوی قرار می‌گیرند که دور تا دور ترنج شـــش‌ضلعی قالی مزلقان را پر کنند. مشابه با همین برگ‌های دور ترنج، چهار برگ به صورت دو به دو و روبه‌روی هم دور تا دور سرترنج را نیز پوشش می‌دهند. این چهار برگ به سرترنج متصل هستند. آرو نیز با دو برگ، که در زیر

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۹
بهار و تابستان ۱۳۹۵

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

آن قرار می‌گیرد، پوشـــیده می‌شود. به عبارت ساده‌تر، در قالی مزلقان کف خلوت، دور تا دور آرو، سرترنج و ترنج هیچ‌گاه نبایـــد خالی بماند و حرکت یک بند یا پوششـــی از برگ‌ها بایـــد از آن محافظت کند. در این نوع زنجیرهٔ برگی نیـــز مجدداً، و در بین حرکت برگ‌هـــا، نقش‌مایهٔ چتل گول بافته می‌شـــود. تصویر ۲۸ نمونه‌ای از زنجیرهٔ برگ‌ها به دور ترنج را نشـــان می‌دهد. تصویر ۲۹ نیز نحوهٔ قرار گرفتن برگ‌ها برای پوشش سرترنج و آرو را نشان می‌دهد.

اساساً به غیر از نقوشی که در مورد آن ها توضیح داده شـــد هیچ نقش‌مایهٔ دیگـــری در زمینهٔ قالی‌های کف خلوت مزلقان مشـــاهده نمی‌شود. با این حال، و به ندرت، قالی‌هایی در مشـــاهده‌های میدانی دیده شد که بافنده از نقش‌مایه‌هایی بســـیار ساده و هندسی در زمینهٔ متن برای پر کردن فواصل خالی بین نقش‌مایه‌ها اســـتفاده کرده اســـت. به نظر می‌رسد بافنده به منظور نوعی ذوق‌آزمایـــی یا برگرفته از نقش‌مایه‌های قالی با طرح وارداتی به منطقه چنین نقوشـــی را در زمینه به کار برده باشـــد. اما آنچه مهم است عدم فراگیری این نوع نقش‌مایه‌ها در بین طرح‌های اصیل مزلقان است. تصویر ۳۰ نمونه‌ای از این نوع قالی‌ها را نشان می‌دهد. در این قالی نوعی گل چهارپر درشت در چهار طرف زنجیره و در بالای لچک‌ها، فرمی درخت‌گونه برآمده از دو لچک روبه‌روی هم در اطراف گیلاس و فرم‌های هندسی چهارضلعی در بالای خط مستقیم اتصال‌دهندهٔ دو لچک به عنوان سه نقش‌مایهٔ غیراصلی قالی مزلقان مشاهده می‌شـــود. این نقوش از این جهت با نام غیر اصلی معرفی می گردند که در مشاهدات میدانی تکرار پذیر نبوده و بصورت اســـتثنا و صرفا در چند نمونه از قالی های مورد مطالعه مشاهده شدند.

تصویر ۲۸. زنجیره تزئینی دور ترنج با یاپراق لار (برگ‌ها) (منبع: نگارندگان)

تصویر ۲۹. زنجیرهٔ تزئینی دور سرترنج آرو با یاپراق لار (منبع: نگارندگان)

تصویر ۳۰. قالی مزلقانی کف خلوت با نقش‌مایه‌های تزئینی غیراصلی در متن (منبع: نگارندگان)

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

تصویر۳۱. دو نما از قالی کنارۀ مزلقانی (منبع: نگارندگان)

خصوصیات طرح و نقش قالی چند ترنج مزلقانی

تصویر ۳۱ نمونـــه‌ای از قالی‌های مزلقانی چندترنجی نشـــان می‌دهد. به طور کلی، قالب کلی طرح و نقش ایـــن قالی‌ها با قالی‌های کف ســـاده یـــا کف خلوت مزلقـــان فرقی ندارد و صرفاً به دلیل ابعاد آن‌ها برخی از قســـمت‌های اصلی قالب کلی طرح مزلقان در این قالی‌هـــا تغییرات مختصری پیـــدا می‌کنند. مهم‌ترین تغییر در ایـــن قالی‌ها، با توجه به بلندتر شـــدن متن زمینه، پر شـــدن فضای بین هر ترنج با برآمدگی‌های نیم‌ترنج‌مانند مشـــابه با لچک و دیرســـک‌دار اســـت (شکل ۳۱).

در قالی‌های کنـــارۀ مزلقانی اصولاً زنجیرۀ تزئینی همواره از نوع برگ‌دار (یاپراق دار) اســـت و نوع‌بندی در قالی‌های کنارۀ مزلقانی به کار نمی‌رود. در زنجیرۀ تزئینی برگ‌دار (یاپـــراق دار) هیچ وقت چتل گول به کار نمـــی‌رود. در زنجیرۀ تزئینی بـــا برگ‌ها و در بین چند بـــرگ نقش‌مایۀ چتل گول بـــه کار می‌رفت که در قالی‌های کنـــارۀ مزلقانی، برگ‌های روبه‌رو به هم، مشـــابه با آنچه ســـرترنج را در بر می‌گرفت، به جای چتـــل گول به کار می‌رود. شـــکل ۳۲ نمونه‌ای از این نوع نقش‌پردازی در زنجیرۀ تزئینی دور ترنج را نشان می‌دهد.

بر اساس آنچه مشاهده شد، بیشتر قالی‌های کنارۀ مزلقانی، که در حداقل ۳۰ سال گذشته تولید شده‌اند، بـــه دلیل به کار رفتن نقش‌مایه‌هـــای وارداتی متنوع و زیاد در زمینۀ طرح اصالت کف ســـاده یا کف خلوت بودن خود را از دســـت داده‌اند. عمدۀ چنین قالی‌های کنـــارۀ مزلقانی که دیگر نمی‌توان به آن‌ها کف ســـاده یا کف خلوت اطلاق کرد برای مســـجد مزلقان بافته شـــده اســـت. تصویر ۳۳ نمونه‌هایی را از این قالی‌ها نشـــان می‌دهد. در این نوع قالی‌ها چند ترنج مزلقانی که در ۳۰ سال گذشته تولید شده‌اند، ترنج‌های دارای دیرسک به‌هیچ‌وجه مشاهده نمی‌شود.

تصویر۳۲. حذف چتل در زنجیرۀ تزئینی برگ‌ها به دور ترنج (منبع: نگارندگان)

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۹
بهار و تابستان ۱۳۹۵

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]

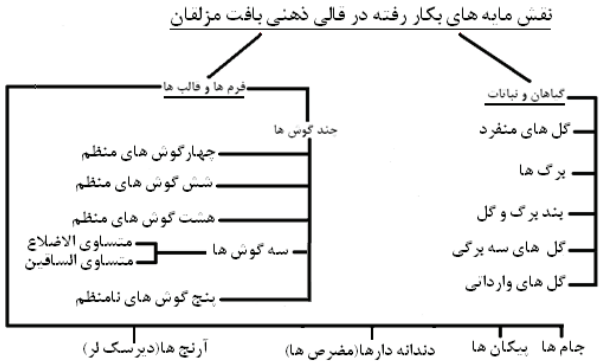
[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

تصویر۳۳. جفت نمونه از قالی‌های کنارهٔ مزلقان، بدون اصالت کف ساده یا کف خلوت بودن قالی مزلقان (منبع: نگارندگان)

طبقه‌بندی نقش‌مایه‌های بـــه کار رفته در قالی مزلقان

بر اســـاس تصویر و قالب نقش‌مایه‌ها، ماهیت بصری و ظاهـــری نقش‌مایه‌ها و کاربـــرد نقش‌مایه‌ها در متن یا حاشـــیه، نقش‌مایه‌های به کار رفته در قالی مزلقان را می‌توان به صـــورت تصویر ۳٤ در دو گروه اصلی نقش‌مایه‌هایی با اشکال گیاهان و نباتات و با فرم‌ها و قالب‌ها، که هر کدام به بخش‌های متفاوتی تقسیم می شوند، طبقه‌بندی کرد.

تصویر ۳۴. طبقه‌بندی نقش‌مایه‌های به کار رفته در قالی مزلقان (منبع: نگارندگان)

نقش‌مایه‌های گروه گیاهـــان و نباتات در قالی مزلقان

گروه گیاهان و نباتات بر اساس تصویر ۳٤ به دو دسته تقسیم می‌شوند. تصویر ۲۱ نمونه‌ای از نقش‌مایهٔ گروه گل‌های منفرد را نشان داد. اساساً در فرش مزلقان هیچ نقش‌مایـــهٔ گلی را نمی‌توان یافت که در لچک یا ترنج متصل به بند نبوده باشد یا به نقش‌مایه‌ای دیگر متصل نباشـــد. بنابراین، آنچه در این تقسیم‌بندی از آن با نام گل منفرد یاد می‌شـــود نقش‌مایه‌های گلی اســـت که خارج از لچک و ترنج و در متن فرش به کار می‌رود.

از آن‌جایی که نقشـــهٔ اصیل مزلقان کف ساده و کف خلوت اســـت، چنین گل‌هایی قاعدتاً فقط می‌توانند به عنوان آلما گـــول در بندهای ماهی یا گوزدار گول در چند ترنج عرضی حاشـــیه در متن مشـــابه با آنچه در ۳– ۵ قســـمت ه توضیح داده شـــد به کار بروند. از آن‌جایی که ایـــن گل‌ها روی بند قرار نمی‌گیرند و صرفاً به صورت متصل به نقوش دیگر بافته می‌شوند، گل‌های منفرد نامیده می‌شـــوند. باید توجه داشت که گل‌های اصیل قالی مزلقـــان گوزدار گول، چتل گول و آلما گول هســـتند و در برخـــی طرح‌ها، همان‌طور

گلجام
دوفصلنامه
علمی – پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۹
بهار و تابستان ۱۳۹۵

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

که توضیح داده شـــد، ممکن است نقوش یا گل‌هایی که از گل‌های اصیل منطقه نباشـــد در متن به کار رود و حتی سبب شـــود تا نقشـــه از حالت کف خلوت بودن خارج شـــود. چنین گل‌هایی که در متن به کار می‌روند به صورت منفرد در متن قرار دارند اما در این تقســـیم‌بندی گل‌های وارداتی نامیده می‌شوند و نباید آن‌ها را با دســـته‌بندی گل‌های منفرد همسان دانست. تصویر ۳۰ نمونه‌ای از گل‌های وارداتی را نشـــان داد. اصولاً گل‌های وارداتـــی به دلیل تنوع و تفاوت آن‌ها طبقه‌بندی مشخصی ندارند. با این حال عمدتاً درشت و بزرگ هستند تا بهتر بتوانند زمینهٔ خلوت نقشه‌های اصیل مزلقان را پر کنند.

نـــوع دیگری از گل‌های وارداتـــی به قالی مزلقان گل‌های ستاره‌ای‌تصویر و گل‌های سه‌برگی است. گل ستاره‌ای در بند گل‌های لچک جایگزین چتل گول یا گوزدار گول می‌شود و در داخل بند گول قرار می‌گیرد. تصویر ۳۵ نمونه‌ای از این گل‌های ســـتاره‌ای را که در بند گل لچک قالی مزلقان به کار رفته اســـت و تصویر ۳۶ نمونه‌ای از گل‌های سه‌برگی را نشان می‌دهد.

گل‌های سه‌برگی اساساً در زمینهٔ قالی‌های مزلقان و همواره بر روی دیرســـک‌های لچک یـــا بعضاً در فاصلهٔ طولی بین دو لچک که با خط‌های مضاعف در چند ترنج متن مشخص شده‌اند، به کار می‌روند. البته در پـــاره‌ای از موارد این گل‌ها روی بند برگ‌های دور ترنج و ســـرترنج نیز می‌نشینند که صرفاً در نمونه‌های جدیدتر این موضوع مشـــاهده شـــد. به نظر می‌رسد گل‌های ســـه‌برگی یک غنچه مرکزی و دو برگ ساده در طرفین دارنـــد. ترکیب رنگی این گل، مطابق آنچه در تصویر ۳۶ نمایش داده شده است، چنین منظوری را القا می‌کند. در کلیهٔ نقش‌مایه‌های گل سه‌برگی، رنگ برگ میانی با دو برگ کنـــاری متفاوت در نظر گرفته می‌شود و برگ‌های کناری نیز از نظر رنگی با یکدیگر همســـان‌اند. گاهی نیز مطابق آنچه در تصویر ۳۶ دیده می‌شود برگ میانی دو رنگ و بدون دورگیری طراحی می‌شود.

تصویر ۳۵. گل‌های ستاره‌ای به کار رفته در بند گل لچک قالی مزلقان، (منبع: نگارندگان)

تصویر ۳۶. دو نمونه از گل‌های سه‌برگی به کار رفته بر روی دیرسک لچک قالی مزلقان، (منبع: نگارندگان)

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۹
بهار و تابستان ۱۳۹۵

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

الف ب ج

تصویر ۳۷. انواع مختلف نحوهٔ قرار گرفتن برگ‌ها؛ الف) به صورت ردیف‌شده و پشت سر هم، ب) به صورت چهارتایی و روبه‌روی هم، ج) به صورت دوتایی و کنار هم (منبع: نگارندگان)

تصویر ۳۸. ماهی (بالیق) به کار رفته در بند دور لچک (منبع: نگارندگان)

اما مهم‌ترین قسمت در شـــاخهٔ گیاهان و نباتات در طبقه‌بندی نقوش قالی مزلقان برگ‌هاســـت. اساساً برگ در قالی مزلقان اهمیتی هم‌پای گل یا حتی بیشتر از آن دارد. بـــرگ در قالی کف خلوت مزلقان در متن و در طلایی‌تریـــن نقاط طرح قرار می‌گیرد. برگ‌ها به تصویرهای مختلف در متن طرح مزلقان به کار می‌روند. برگ‌ها به ســـه صورت الف) ردیف‌شده و پشت سر هم، ب) دوتایی و کنار هم، ج) چهارتایی و روبه‌روی هم در متن قالی مزلقان به کار گرفته می‌شوند. تصویر ۳۷ نمونه‌هایی از این نحوهٔ قرار گرفتن برگ‌ها در متن فرش را نشان می‌دهد.

نقش‌مایهٔ برگ (یاپراق) همواره به تصویر مضرس و کمـــی انحنادار طراحی و بافته می‌شـــود. برگ باید شـــاخه یا دسته داشـــته باشـــد تا بتواند به قسمتی از متن فرش متصل شـــود. برگ‌ها در متن فرش وظیفهٔ محافظت و در بر گرفتن اجزای طرح را بر عهده دارند. این در حالی است که این برگ‌ها خود از طریق شاخه یا دسته به ترنج یا سرترنج متصل هستند. به این معنی که آن‌هـــا (برگ‌ها) خود برآمـــده از آن جزئی از متن فرش هستند که در حال محافظت از آن هستند. برگ‌ها از نظر تعداد دندانه تفاوت چندانی با یکدیگر ندارند. اکثراً ســـه‌دندانه هستند و البته تا پنج‌دندانه نیز در متن قالی‌های مزلقان مشاهده می‌شـــود. باید توجه داشت که نقش‌مایهٔ برگ هرگز در داخل لچک و ترنج قالی مزلقان به کار نمی‌رود.

نقش‌مایهٔ دیگری نیز شبیه به برگ در قالی مزلقان به کار مـــی‌رود که به آن ماهـــی (Balık- بالیق) گفته می‌شود. اساســـاً باید توجه داشت که در قالی مزلقان هیچ نقش‌مایهٔ جانوری بـــه کار نمی‌رود. لیکن اطلاق واژهٔ ماهی به این نقش‌مایه ریشـــه در ساختار تعریف مفهـــوم هراتی و ماهی در هم دارد. جایی که نماد یک پیکره انســـانی و دو ماهی محافظ آرام‌آرام به گل و دو برگ تبدیل می‌شود. به بیان ساده‌تر، بافندهٔ ذهنی‌بافت قالی مزلقان نوعی از برگ را که جانشـــین ماهی شده است با نام بالیق معرفی می‌کند. بافندهٔ مزلقانی بالیق را نه به صورت نمادی از جانور بلکه برگرفته از اسکلت ســـاختاری ماهـــی به تصویـــر در قالی می‌بافد. این انتزاع به این دلیل که ســـاختار نقش‌مایهٔ

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۹
بهار و تابستان ۱۳۹۵

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

بافته‌شدهٔ ماهی شبیه نقش‌مایهٔ برگ می‌شود قابل توجه است، چرا که بافنده سعی کرده است ضمن داشتن تعهد به اصالت ماهی، طرح را به گونه‌ای ببافد که نشان‌دهندهٔ برگ نیز باشد تا مفهوم هراتی (شامل گل یا چهرهٔ انسانی و دو ماهی یا دو برگ) از آن برداشت شود. در واقع به همین دلیل است که نحوهٔ قرار گرفتن برگ‌ها در اطراف سرترنج و آرو نمادی از حفاظت و حراست مشابه با آنچه ماهی یا برگ در اطراف چهرهٔ انسانی یا گل داشته است، معرفی می‌شود. تصویر ۳۸ نمونه‌ای از نقش‌مایهٔ ماهی در قالی مزلقان را نشان می‌دهد. ماهی (بالیق) نیز مانند برگ در داخل لچک یا ترنج هرگز به کار نمی‌رود.

آخرین دسته از گروه گیاهان و نباتات در قالی مزلقان بندها هستند. در بندها همواره ترکیبی از انواع

تصویر ۳۹. بند برگ (منبع: نگارندگان)

نقش‌مایهٔ گل یا گل و برگ مشاهده می‌شود. بندها را می‌توان به دو صورت در طرح مزلقان مشاهده کرد:

الف- بند ساده‌ای که دور تا دور ترنج، سرترنج و آرو را در برگرفته است و خود می‌تواند به دو صورت باشد:

الف-۱: در آن فقط برگ (ماهی-بالیق) بکه ار رفته باشد (تصویر ۳۹)؛

الف-۲: در آن ترکیب برگ (ماهی- بالیق) و گل به کار رفته باشد (تصویر ٤٠).

ب- بند گل‌ها که شامل چتل گول و گوزدار گول است و در لچک یا ترنج به کار می‌رود.

بندها در قالی مزلقان به تصویر مربع‌های پشت سر هم، که رنگ در آن‌ها یک در میان تعویض می‌شود، بافته می‌شوند. بندها باید مانند برگ‌ها به نقطه‌ای از

تصویر ۴۰. بند برگ و گل (منبع: نگارندگان)

طرح متصل باشند.

نقش‌مایه‌های گروه فرم‌ها و قالب‌ها در قالی مزلقان

الف: چندگوش‌ها

اولین گروه از دستهٔ چندگوش‌ها چهارگوش‌ها هستند که صرفاً به تصویر منظم در قالی مزلقان به کار می‌روند. نمونه‌ای از چهارگوش‌های منظم در تصویر ۲۲ (قندان ساده) مشاهده شد. چهارگوش‌های منظم به آن دسته از چارگوش‌هایی اطلاق می‌شود که ضلع‌های آن دو به دو با یکدیگر برابر باشند (مانند مربع، لوزی و متوازی‌الاضلاع). از معروف‌ترین چهارگوش‌های به کار رفته در قالی مزلقان می توان به برخی از سرترنج‌ها به ویژه در قالی کف ساده اشاره کرد. با این حال، نمونه‌هایی از سرترنج های با قالب چهارگوش منظم نیز در قالی‌های کف خلوت مشاهده می‌شود.

شش‌گوش‌ها یکی دیگر از نقش‌مایه‌های قالی مزلقان است. به صورت کلی بسیاری از قالب‌های به

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۹
بهار و تابستان ۱۳۹۵

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

کار رفته در نقش‌مایه‌های قالی مزلقان شـــش ضلعی هســـتند که بعضاً یا به صورت دندانه‌دار تغییر تصویر یافته‌اند یا محدودهٔ دور تا دور آن را قالبی مضرس در بر می‌گیرد که در این صورت فرم شش‌گوش کاملاً و به طور واضح در متن فرش مشخص است. همچنین باید در نظر داشت که قالب کلی ترنج‌های دیرسک‌دار هم شـــش‌گوش است و اضافه شـــدن دیرسک روی اضـــلاع آن قالب کلـــی شـــش‌گوش آن را تغییر داده اســـت. بارزترین نقش‌مایهٔ شش‌گوش در قالی مزلقان ترنج‌های شـــش‌گوش بدون دیرســـک هستند که در تصویر ۲۶ نمونه‌ای از آن‌ها مشاهده شد. شش‌گوش‌ها در قالی مزلقان اضلاعی کاملاً برابر دارند. از این رو، به آن‌ها شش‌گوش‌های منظم اطلاق می‌شود.

هشـــت‌گوش‌ها در قالـــی مزلقان منظم هســـتند. هشـــت‌گوش‌های منظم در قالی مزلقان کمتر به چشم می‌آیند. تصویر ٤١ نمونه‌ای از هشت‌گوش‌های منظم را در قالی مزلقان نشان می‌دهد. بارزترین هشت‌گوش‌ها در قالی مزلقان گل‌هایی هستند که به نظر گرد می‌آیند، اما عملاً ساختار هشت‌ضلعی دارند. باید دانست که در طراحی سنتی ایران هشت‌ضلعی آخرین مرحلهٔ تبدیل شدن به فرم دایره است و حتی گنبدها نیز بر روی پایهٔ هشت‌ضلعی مستقر می‌شـــوند. گل‌های هشت‌ضلعی عمدتاً در داخل بند گل های ترنج یا به تصویر گل‌های منفرد در متن قالی مشاهده می‌شوند.

ســـه‌گوش‌ها یکی از قالب‌های خـــاص در قالی مزلقان هستند. سه‌گوش‌ها به دو گونهٔ متساوی‌الاضلاع و متساوی‌الســـاقین در قالی مزلقان مشاهده می‌شوند. ســـه‌گوش‌ها در قالی مزلقان به صورت یک نقش‌مایهٔ مشـــخص کاربرد ندارند و صرفاً به صورت قسمتی از یک نقش‌مایه یا تصویردهنـــده به آن نقش‌مایه به کار برده می‌شـــوند. با این حـــال، و از این جهت که آن‌ها در بســـیاری از نقش‌ها قالب کلی نقش‌مایه را تصویر می‌دهند، به عنوان یکی از چندگوش‌های به کار رفته در قالی مزلقان طبقه‌بندی می‌شـــوند. چتل گول که از سه‌گوش‌های متســـاوی‌الاضلاع با رنگ های مختلف ایجاد می‌شود یا نقش ماهی (بالیق) که از ترکیب چند سه‌گوش متساوی‌الاضلاع تصویر گرفته است، از این جمله‌اند.

آخریـــن دســـته از چندگوش‌ها در قالـــی مزلقان پنج‌گوش‌های نامنظم هستند. معروف‌ترین پنج‌گوش‌ها در قالی مزلقان نوعی گل است که در پاره‌ای از مواقع جایگزین گل ســـه‌برگی می‌شود و گاهی اوقات نیز به صورت همزمان و در کنار گل سه‌برگی به صورت یک در میان روی دیرسک‌های لچک به کار می‌رود. تصویر ٤٢ گل پنج‌گوش نامنظم نشسته بر روی دیرسک لچک را نشان می‌دهد.

تصویر ۴۱. هشت گوش های منظم در قالی مزلقان (منبع: نگارندگان)

تصویر ۴۲. گل پنج‌گوش نامنظم نشسته بر روی دیرسک لچک (منبع: نگارندگان)

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

تصویر ۴۳. فرم‌های جام‌گونه به کار رفته در حاشیهٔ دوست کامی قالی مزلقان (منبع: نگارندگان)

ب: فرم‌ها

دستهٔ اول فرم‌ها در قالی مزلقان پیکان‌ها هستند. پیکان‌ها یکی از شاخصه‌های طرح قالی مزلقان هستند. پیکان‌ها صرفاً در متن و در سرترنج و آرو در قالی مزلقان به کار می‌روند و در سایر مناطق طرح مزلقان مشاهده نمی‌شود. پیکان‌ها در قالی‌های کف ساده نسبت به قالی‌های کف خلوت نمود بارزتری در متن قالی دارند.

یکی از کم‌کاربردترین فرم‌های قالی‌های مزلقان جام‌ها هستند. فرم جام در قالی مزلقان بسیار ساده (با کمی تفاوت از فرم گل سه‌برگ) و تنها در حاشیه‌های معروف دوست کامی در قالی مزلقان مشاهده می‌شوند. تصویر ۴۳ فرم جام به کار رفته در حاشیه‌های دوست کامی را در قالی مزلقان نشان می‌دهد.

دندانه‌دارها در قالی مزلقان مانند پیکان‌ها یکی از شاخصه‌های اصلی محسوب می‌شوند. مضرس‌ها در قالی‌های کف خلوت عمدتاً در سرترنج و بعضاً دور تا دور ترنج‌های بدون دیرسک‌دار به کار می‌روند. در قالی‌های کف ساده نیز مضرس‌ها فاصلهٔ بین دو لچک در طول قالی را پر می‌کنند. دندانه‌دارها (مضرس‌ها) را می‌توان به دو دستهٔ مجزا تقسیم کرد. مضرس‌ها اصولاً ریز هستند و کوتاه. لیکن با کمی دقت می‌توان مشاهده کرد که برگ‌ها و ماهی‌ها نیز نوعی مضرس هستند که دندانه‌های درشت‌تر و بلندتر دارند.

مشخصهٔ اصلی و بارز قالی‌های مزلقان دیرسک است. دیرسک در قالی‌های مزلقان در هر نوع طبقه‌بندی مختلف باید در لچک‌ها به کار رود. دیرسک‌ها علاوه بر لچک در ترنج‌ها نیز به کار می‌روند.

انواع حاشیه‌های قالی مزلقان

به استثنا حاشیهٔ توسباقا (لاک‌پشت) که در فرش‌های منطقهٔ خرقان با کمی تغییرات در هر منطقه به صورت مشترک به کار می‌رود و در نمونه‌های بررسی‌شده شناسایی نشد، حاشیه در قالی مزلقان ٤ نوع بیشتر نیست. دوست کامی و۳ نوع دیگر که هر سه ساختار هراتی‌گونه دارند، حاشیه های شناسایی شده در قالی مزلقان هستند. به این ترتیب حاشیه‌های قالی مزلقان عبارت خواهند بود از:

الف. دوست‌کامی (دوسکومی)، ب. هراتی نوع اول، ج. هراتی نوع دوم، د. هراتی نوع سوم

در میان حاشیه‌های متعارف و شناخته‌شدهٔ فرش مزلقان دو نوع هراتی نوع دوم و سوم بیشترین کاربرد را در قالی‌های‌ذهنی بافت مزلقان دارند. حاشیهٔ هراتی نوع دوم در قالی‌های با ابعاد بزرگ‌تر و حاشیهٔ نوع هراتی سوم در قالی‌های با ابعاد کوچک‌تر بیشتر به کار می‌روند. حاشیه‌های هراتی نوع اول و هراتی نوع

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۹
بهار و تابستان ۱۳۹۵

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

سوم بعضاً در کنار حاشیه‌های هراتی نوع دوم به عنوان حاشیه‌های باریک نیز کاربرد دارند. نکتهٔ حائز اهمیت این است که در بین طرح‌های وارداتی به منطقه، قالی‌های برآمده از حوزهٔ نوبران و همدان همگی بدون استثنا با حاشیه‌های مزلقانی بافته شده‌اند که این مهم قرابت تکنیکی و نقش‌پردازی قالی مزلقان را با قالی‌های حوزهٔ نوبران و همدان مشخص می نماید.

الف. حاشیهٔ هراتی نوع اول

حاشیهٔ هراتی نوع اول علاوه بر حاشیهٔ پهن بعضاً در حاشیهٔ باریک هم مشاهده می‌شود. این حاشیه شامل تکرار یک زنجیره (بند باریک) است که در آن یک گل ستاره‌ای هشت‌پر با دو برگ محصور شده است. گل ستاره‌ای هشت‌پر از میان بند منشعب می‌شود. در ساختار حاشیهٔ هراتی نوع اول رنگ گل ستارهٔ هشت‌پر و برگ‌ها ممکن است در هر تکرار تغییر کند (تصویر ٤٤).

ب. حاشیهٔ هراتی نوع دوم

ساختار اصلی این نوع حاشیه از تکرار یک پنج‌گوش نامنظم (احتمالاً تداعی‌کننده یک درخت است) مستقر بر روی یک زائدهٔ متقارن در یک زنجیره، که با دو برگ احاطه شده است، تصویر می‌گیرد (تصویر ٤٥). همچنین در برخی از موارد برگ‌ها در هر بار تکرار ممکن است به صورت عکس یکدیگر به کار بروند (تصویر ٤٦). به موازات دو برگ بزرگی که درخت‌گونه را در بر گرفته است دو برگ کوچک‌تر بر روی یک بند باریک و از دو طرف بالای پنج‌گوش نامنظم خارج می‌شود (با رنگ سفید در تصویر ٤٦ قابل مشاهده است).

تصویر ۴۴. حاشیهٔ هراتی نوع اول (منبع: نگارندگان)

تصویر۴۵. نمونه‌هایی از حاشیهٔ هراتی نوع دوم (منبع: نگارندگان)

تصویر ۴۶. حاشیهٔ هراتی نوع دوم بدون چرخش برگ‌ها در هر تکرار (منبع: نگارندگان)

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

تصویر ۴۷. قالی مزلقان با حاشیهٔ هراتی نوع سوم (منبع: نگارندگان)

تصویر۴۸. قالی مزلقان، حاشیهٔ پهن هراتی نوع دوم،حاشیهٔ باریک هراتی نوع سوم (منبع: نگارندگان)

ج. حاشیهٔ هراتی نوع سوم

حاشیه‌های هراتی نوع سوم ساده‌ترین نوع حاشیه در بین انواع حاشـیهٔ مرسـوم در قالی مزلقان است. این حاشـیه تقریباً در همهٔ موارد در زمینهٔ سـفید استفاده می‌شود. در حاشیهٔ هراتی نوع سوم یک گل گِرد (آلما گول)، که به دو برگ متصل است، بر روی زنجیره‌ای باریـک قرار می‌گیرد که در هر گردش دو برگ آن را احاطه کرده اسـت. در تکرار این نقش‌مایه جهت گل گرد بر روی زنجیره در هر بار تکرار جا به جا می‌شود و رنگ آن نیز تغییر می‌کند (تصویرهای ۴۷ و ۴۸).

د. حاشیهٔ دوست‌کامی (دوسکومی)

حاشیهٔ دوست‌کامی از جمله حاشیه‌های شناخته‌شدهٔ فرش ایران اسـت که در فرش‌های قشـقایی و حتی قفقازی مشـاهده می‌شود. ریشـهٔ این حاشیه و نقش آن نیز به اعتقادات مِهرپرسـتی و جام دوسـت‌کامی برمی‌گـردد که بر اسـاس هفت خط بـودن آن بین مرشـدان و تـازه گرویدگان به آیین مهر بر اسـاس رتبه، درجه و مقام دست به دست و نوشیده می شده است. سـاختار دوست‌کامی شامل یک جام شراب و دو برگ یا اره اسـت که در دو طرف جام به کار رفته است (حصوری ۱۳۸۱، ۴۷). حاشیهٔ دوست‌کامی در قالی‌های مزلقانی، صرفـاً در قالی‌های با ترنج بدون دیرسـک مشاهده شـد و در هیچ یک از قالی‌های با طرح‌های وارداتی حاشیهٔ دوست‌کامی مشاهده نشد.

نتیجه‌گیری

بر اساس آنچه بیان شد، نتایج زیر را می‌توان به تصویر دسته‌بندی‌شده ارائه کرد:

الف- قالی مزلقان در قالب هندسـی و به صورت ذهنی‌بافـت تولید و از لحاظ سبک‌شناسـی در حوزهٔ قالی‌های روسـتایی‌بافت تقسیم می‌شـود. قالی‌های مزلقان دو قالب مشـخص و یکنواخت دارند. این دو قالب به طرح‌های واگیره‌ای بـا نقش بته (ترمه‌ای) و مزلقانِ معروف هسـتند. قالب واگیـره‌ای با نقش بته اصولاً قالبی شناخته‌شده و تجاری نیست. قالی مزلقان خود به سه نوع کف ساده، کف خلوت و چندترنجی تقسیم می‌شود.

ب- قالی‌های ذهنی‌بافت مزلقان نقشهٔ لچک ترنج یک‌چهـارم دارند. قالی مزلقان ده قسـمت ثابت دارد که با هر نوع تغییر در سـاختار آن در قالب کلی طرح دسـت‌نخورده باقی می‌ماند. نشـانهٔ بارز قالی مزلقان لچک‌های دیرسک‌دار آن است.

ج- بر اسـاس تصویر و قالب نقش‌مایه‌ها، ماهیت

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۹
بهار و تابستان ۱۳۹۵

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

بصـــری و ظاهری نقش‌مایه‌ها و کاربـــرد نقش‌مایه‌ها در متن یا حاشـــیه، نقش‌مایه‌های به کار رفته در قالی مزلقـــان را می‌توان در دو گـــروه اصلی نقش‌مایه‌های با اشـــکال گیاهان و نباتـــات و با فرم‌هـــا و قالب‌ها طبقه‌بندی کرد. دســـتهٔ گیاهـــان و نباتات به پنج گروه گل‌هـــای منفرد، برگ‌هـــا، بند بـــرگ و گل، گل‌های ســـه‌برگی و گل‌های وارداتی و دستهٔ فرم‌ها و قالب‌ها را به دو گروه چندگوش‌ها- شـــامل سه، چهار، شش و هشـــت‌گوش‌های منظم و پنج‌گوش‌های نامنظم- و گـــروه فرم‌ها- شـــامل جام‌ها، پیکتن‌هـــا، مضرس‌ها (دندانه‌دارها) و آرنج‌ها (دیرسک‌دارها)- تقسیم کرد.

د- حاشـــیه‌ها در قالی مزلقان به چهار نوع هراتی نوع اول تا ســـوم و دوست‌کامی و گروس نوع اول و دوم تقسیم می‌شوند.

تشکر و تقدیر

بدین وسیله مراتب سپاس و تشکر خود را از معاونت محترم پژوهشی و فناوری دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد برای در اختیار گذاشـــتن بودجهٔ لازم برای انجام دادن این طرح تحقیقاتی ابزار می‌نماییم.

پی‌نوشت‌ها

۱. گاهی فرش را از لحـــاظ مراکزی که در آن خرید و فروش صورت گرفته اســـت نام‌گذاری می‌کنند که عملی کاملاً لغو و بی‌مورد است. به عنوان مثال می‌توان فرش‌های موصل را نام بـــرد که فرش‌هایی در اندازهٔ ۱۳۰ در ۲۰۰ سانتیمتر هستند و در همدان و کردستان بافته شـــده‌اند لیکن برای صادرات به اروپا از موصل داد و ستد می‌شده‌اند و به این نام شهره شده‌اند.

فهرست منابع

- اشـــنبرنر، اریک، تولایی، مهشید و نصیری، رضا (۱۳۷٤)، *قالی و قالیچه‌های شهری و روستایی ایران*، چاپ اول ،انتشارات فرهنگسرا، تهران.
- بختیاری، سیامک (۱۳۸۳)، *اطلس گیتاشناسی استان‌های ایران*، چاپ اول ، مؤسسهٔ جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی، تهران.
- بصام، سید جلال‌الدین و همکاران (۱۳۸۳)، *رؤیای بهشت*، جلد دوم، چاپ اول ، سازمان اتکا، تهران.
- جعفری، عباس (۱۳۷۹)، *گیتاشناســـی ایران- دایره‌المعارف جغرافیایی ایران*، جلد سوم، چاپ اول ، مؤسسهٔ جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی، تهران.
- حشمتی رضوی، فضل‌الله (۱۳۸۰)، *فرش ایران*، چاپ دوم، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران.
- ســـرلک، غلامرضا (۱۳۸۱)، *خلاصه‌ای از طرح‌های مطالعاتی بررســـی شیوه‌های طرح و نقش در استان‌های مرکزی*، آذربایجان شرقی، تهران، قم و فارس، منتشرنشده ، گزارش داخلی بخش تحقیقات طرح و نقش مرکز تحقیقات فرش دستباف، تهران.
- شعبانی، محمدرضا (۱۳۸۹) ، *زندانی قلعهٔ مزلقان*، چاپ اول ، دبیران قلم، تهران.
- مجابی و همکاران (۱۳۹۰)، طبقه بندی طرح ها و نقشـــمایه های قالی ذهنی بافت ویست، فصلنامه علمی پژوهشی نگره، شماره ۱۹، صفحه ۲۱ تا ۳٦.
- نصیری، محمدجواد (۱۳۷٤)، *سیری در تاریخ هنر قالیبافی ایران*، چاپ اول، مؤلف ، تهران.
- http://www.havairan.com/photos/Markazi.
- http://mazlaghanchay.blogfa.com.

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۹
بهار و تابستان ۱۳۹۵

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1395.12.29.5.2]